

Prikaz

Predan: 26.07.2021.

Prihvaćen: 4.10.2021.

**Steiner, George. 2019. *Nakon Babilona. Aspekti jezika i prevođenja*.
Preveo Dinko Telećan. Zagreb: Mizantrop**

Prikaz napisala: Anda Bukvić Pažin, Sveučilište u Zagrebu

Prijevod knjige *Nakon Babilona. Aspekti jezika i prevođenja* velik je događaj za hrvatsku kulturu, znanost i teoriju, mada je autor ovoga kapitalnog djela svojim opusom dosljedno proveo uvjerenje da humanistika nije znanost, i da se njezine empirijski neprovjerljive postavke ne mogu nazvati teorijama. George Steiner je u cijelome svome radu ostao izoliran od onodobnog, a i ovodobnog akademski dominantnog zaokreta prema teoriji. Izgubio je zbog toga određeni kredibilitet u očima vladajućih teoretičarskih i kritičarskih umova svoga vremena: etiketirali su ga kao arhaičnog impresionista koji presubjektivno interpretira znanstvene fakte i preslobodno njima raspolaže. Osim toga, u vrijeme sve užih akademskih specijalizacija, Steiner se usuđuje zahvatiti iznimno široko. Ali njegovo je djelo o jeziku položilo test vremena, i kod čitatelja i kod mnogih mislilaca, čak i teoretičara, i mnogi su se i nadahnjivali, i na druge načine obilno služili ovim djelom trilingvalnog polihistora i književnog i kulturnog kritičara istinski renesansnog uma.

Nakon Babilona. Aspekti jezika i prevođenja opsežna je studija koja je u izvorniku prvi put objavljena 1975. g. To je tekst koji u autorovu mahom esejističkom opusu zauzima centralno mjesto: u prijevodu Dinka Telećana, pred nama je ukupno 520 stranica interdisciplinarnog pothvata, detaljan i mnogim primjerima potkrijepljen narativ o jeziku i prevođenju, o svjetotvornoj moći koju jezik posjeduje. Kao što prevoditelje-praktičare tekstovi koje prevode odvedu u nepoznate nove predjele i neslućene tematske širine, tako i ovo djelo kroz bavljenje prijevodima dopire do poezije, lingvistike, antropologije, povijesti književnosti,

retorike, književne kritike i filozofije jezika. Drugo izdanje objavljeno je 1992., treće 1998., i Steiner je intenzivno radio na oba: osim što je napisao predgovore i osvrnuo se na vlastite ciljeve i motivaciju pri pisanju, kao i recepciju u akademskim krugovima, drugo izdanje temeljito je revidirao, otklonivši neke očigledne i manje očigledne pogreške i argumentacijske manjkavosti na koje su mu ukazivali. Već u tim predgovorima doznajemo puno o životu knjige prije i nakon objavljivanja: autorova nastojanja i neposredna recepcija djela smješteni su u širi društveni i akademski kontekst, u kojemu se Steiner pozicionira i postulira svoje ideje i namjere. To posebice vrijedi za Predgovor drugome izdanju, koji funkcionira gotovo kao samostalan esej. Hrvatski prijevod nastao je prema trećem izdanju.

Čitateljstvo koje autor priželjkuje za svoj pionirski, uvelike i akademski autsajderski pothvat prilično je široko postavljeno. Knjigu je namijenio svima koji se profesionalno bave jezikom, na raznim razinama i u mnogim granama: profesionalnim prevoditeljima, običnim čitateljima koje tema zanima, ali i pjesnicima, i „svakomu tko čini jezik živim“ (2019: 18). Ideja da je Steiner smatrao da ovako opsežan, kompleksan, teorijom i kritikom bremenit tekst mogu čitati prosječni čitatelji ukazuje na autorovo uvjerenje da su takvi čitatelji spremni uhvatiti se ukoštac s presjekom povijesti, filozofije i književnosti od antike do danas. Ili je to odraz golemog, gotovo renesansnog povjerenja u čitatelja i čitanje samo: duboke uvjerenosti da se treba baviti onime što u startu nadilazi našu mogućnost razumijevanja, ali privlači nas i motivira da mu pokušamo proniknuti u srž. *Nakon Babilona* je i utoliko važan tekst: sposoban je čitatelja u velikoj mjeri educirati, uvući u promišljanja, čak i polemike, ali i impresionirati dojmljivim metaforama i pripovjednim vinjetama koje na poželjan način razbijaju gusto teorijsko tkivo. Kao i kod svakog vrsnog pripovjedača, i kod Steinera je uvijek jednako važno i ono što je rečeno i kako je rečeno: čak i kad mu je materija kompleksna, a argumentacija slojevita, rečenice su mu jasne i stilske lake. Cijelo je vrijeme svjestan da izvan jezika nema razmišljanja o jeziku, i da smo svi kružni i zapleteni u predmet svoga promišljanja i prije negoli smo se njime počeli baviti. Međutim, kao što nemogućnost postizanja savršenog prijevoda nije razlog da

odustanemo od prevođenja, tako ne treba odustati ni od pokušaja da se razmrsi klupko jezika. I o tome je ova knjiga.

Kad bih ovaj tekst trebala svesti na nekoliko ideja koje su relevantne današnjim čitateljima, posebno prevoditeljima-praktičarima, traduktolozima i pripovjedno senzibiliziranim književnim kritičarima i teoretičarima, valjalo bi krenuti od tvrdnje kojom se tekst otvara i kojoj su zapravo posvećena prva tri poglavlja: prevođenje je proces nužan u svakoj komunikaciji. Ta je teza sažeta i u naslovu prvog poglavlja: *Razumijevanje kao prevođenje*. Čim slušamo i „skopčavamo“ sa svojim iskustvom (što je vrlo prikladan, slikoviti glagol kojim se prevoditelj Dinko Telečan opetovano koristi), mi dešifriramo, tj. prevodimo. Svaki primatelj svake poruke – bila ona usmena, pisana ili sastavljena od simbola – mora sebi prevesti ono što čuje, vidi, opaža. Prevođenje je, dakle, intralingvalno koliko i interlingvalno – i stoga se ne tiče povlaštene šačice praktičara i teoretičara, nego svih ljudi, jer svi u nekom trenutku nešto prevode.

Da bi se ozbiljno govorilo o prevođenju, potrebno je najprije razmotriti odnos jezika i uma. Upravo to Steiner pokušava: u drugome poglavlju *Jezik i spoznaja* on raspravlja o činjenici da ljudi imaju iste ili slične biološke predispozicije, a govore tolikim različitim jezicima. Za razliku od mnogih svojih suvremenika i prethodnika, Steiner u jezičnom metežu od Babilona naovamo ne vidi objelodanjenje srdžbe Božje, drugi Pad, nužnu katastrofu i nestanak svake komunikacije, već se naslanja na etimologiju engleske riječi *disaster* i otvara mogućnost da je to bila „kiša zvijezda koja je zapljusnula čovjeka“ (2019: 18). Babilon je u njegovoj interpretaciji gotovo pa blagoslov: u njemu se pokazala moć jezika da gradi i zamišlja alternativne svjetove, šire od svih ljudskih bioloških skučenosti.

Sljedeća važna Steinerova misao i svojevrsna vodilja u ukupnosti njegova opusa jest vječna skepsa oko same ideje društveno-humanističkih „znanosti“. U trećem poglavlju *Riječi naspram predmeta* eksplicitno će reći da je primjena pojma egzaktne znanosti na studij jezika tek idealizirana prispodoba. Znanost je provjerljiva, empirijska, dok je humanistika intuitivna, utemeljena na obrascima pripovijedanja, a za tim „znanstvenim“ određenjem poseže samo zato jer povremeno postane nesigurna i uhvati je strah da neće biti shvaćena ozbiljno. Za

traduktologiju je posebice zanimljiva Steinerova tvrdnja da ne može postojati teorija prevođenja, jer sve što ima neku relevantnost zapravo je opis procesa, pripovijest, „radna metafora“ (2019: 17), odnosno „pripovijesti o prevodilačkoj praksi“ (2019: 20).

U trećem se poglavlju eksplicira još jedna važna potka Steinerova opusa, a to je njegov vlastiti poliglotizam. On ima čak tri prva jezika (engleski, njemački i francuski) i doživljava ih „kao potpuno jednakovrijedna središta samoga sebe“ (2019:129). Tako on svoj poliglotizam nastoji s jedne strane lokalizirati, a s druge poopćiti značajke onoga što naziva poliglotskim umom, koji „dokida linije podjele među jezicima posežući unutra, prema simbiotskoj jezgri“ (2019: 133). Naslanjajući se na rijetka onodobna teorijska i psiholingvistička istraživanja dvojezičnosti, on anticipira da će se neka pitanja sigurno rasvijetliti razvojem anatomije i neurofiziologije, dok istovremeno nudi i dragocjene opise toga uma i stanja, prožete subjektivnim doživljajem i osobnim impresijama: to su odlomci u kojima narativni stil Georgea Steinera uvijek najsjajnije zablista, i u kojima se učini mogućim da će ovo djelo doista naći široku publiku koju joj je autor zamislio (v. 2019: 294-295).

Naslov četvrtoga poglavlja u izvorniku glas *The Claims of Theory*, a Dinko Telečan zanimljivo ga je i prikladno preveo kao *Presizanja teorije*. U njemu George Steiner razrađuje koncepte koje je raspravio već u zaključku trećeg poglavlja: govori o činu prevođenja i umijeću prevodioca, pokušavajući ocrtati obrise unutar kojih bi se taj pojam – i niz aktivnosti – mogao definirati. Jer ako prevođenje ne može imati svoju teoriju niti je to znanost, što je onda? „(Stoga) prevođenje nije specijalizirana, sekundarna djelatnost na „sučelju“ između jezika. Ono je stalno, neophodno oprimjerivanje dijalektičke, u isti mah stapajuće i razdvajajuće naravi jezika“ (2019: 242). Steiner će se osvrnuti na još i danas aktualnu nevidljivost prevoditelja, njihov izostanak iz povijesti i teorije književnosti, kao i činjenicu da je prevođenje žarišna, a zanemarena tema: intelektualnu je povijest, kao i ukupnost duhovne, književne i filozofske tradicije nemoguće odvojiti od prevođenja.

Pitanje klasika u književnosti, velika tema kod Georgea Steinera, našla je svoje artikulacijsko mjesto i u djelu *Nakon Babilona*, i još mu malo proširila doseg, jer

dade se povezati s vječno aktualnim pitanjem: treba li klasike danas uopće čitati, i na njima inzistirati u školskom sustavu? Steiner se školovao na klasičnoj književnosti, odrastao je na *Ilijadi* i *Odiseji* koje je čitao na grčkom, i smatra da su to djela koja čitaju nas, a ne mi njih, i puno nas toga mogu naučiti: ona nama postavljaju pitanja, provociraju naše izvore i izazivaju reakcije. Ilustracija važnosti klasika za teoriju i praksu nalazi se u petom poglavlju naziva *Hermeneutički hod*. To je poglavlje koje mi se čini najvažnijim za prevoditelje-praktičare, ali i teoretičare prevođenja: po širini uvida, ali i bogatstvu primjera iz klasika, stupova europske književnosti, na sva tri Steinerova prva jezika. Iz klasika, autorovo je najdublje uvjerenje, najviše možemo naučiti o povezanosti načela razumijevanja i prevođenja. Oni utjelovljuju Steinerovu opsesivnu misao da riječi mijenjaju svoje definicije i opseg, da gramatika ima svoju bogatu povijest, i da su zato mogućnosti kombinacija i mutacija kroz prostor i vrijeme gotovo neiscrpne. Zato je svako čitanje – a time naravno i prevođenje – nepotpuno, nesavršeno, potencijalno pogrešno, i to se najbolje vidi u susretu s klasicima.

Spomenuto peto poglavlje najvažnije je za uspostavu onoga što bi se teorijskim registrom moglo nazvati hermeneutikom prevođenja. Polazeći od uvjerenja da je hermeneutika kao umijeće razumijevanja jednako raznovrsna kao i predmet kojim se bavi, Steiner je primjenjuje na prevođenje i na određeni je način redefinira. Osim toga, on želi ponuditi vlastiti odgovor na neumitno pitanje koje je prisutno već dva tisućljeća: Kako postići vjernost u prijevodu, i koja je optimalna korelacija između izvornog i odredišnog teksta? Proces prevođenja s jednog jezika na drugi autor ovdje opisuje kao hermeneutički hod od četiri nelinearna koraka, i na temelju iskustva mi se čini da će svatko tko je ikada prevodio obimniji književni ili književno relevantni tekst posve sigurno prepoznati dijelove vlastitog procesa prevođenja u tom četverotaktnom obrascu. *Hermeneutički hod* je, uz poglavlje koje mu prethodi, najrelevantnije za one koji se bave međujezičnim prevođenjem – ili *prijenosom*, što je sretno odabrana riječ kojom se Steiner koristi jer po njemu naglašava narativnu dimenziju prijevoda. Osim što se ističe inovativnošću i kreativnošću svoje argumentacije, peto poglavlje nudi obilje primjera autora i tekstova koje vidim kao iznimno korisne predloške u praktičnom i teorijskom studiju prevođenja.

Posljednje, šesto poglavlje *Topologije kultura* na određeni se način vraća proširenom području borbe iz prvog poglavlja: pokušava relativizirati granice između prijevoda, parodije, adaptacije i aluzije, odnosno, još više proširiti ono što prijevod jest i uključiti sve ono što se smatra topološkim transformacijama ishodišnog teksta. Iako sadrži neke zanimljive ideje i posve sigurno može dati niz poticaja za samostalna razmišljanja o, primjerice, glazbi i uglazbljivanju kao vidu prijevoda, to je posljednje poglavlje po mome mišljenju najslabija karika ove knjige. Međutim, čak i s obzirom na svoju relativnu nezaokruženost, divljenja su vrijedni njegova aktualnost i teme koje vizionarski otvara, baveći se, recimo, prednostima i nedostacima u razvoju engleskog jezika u svjetlu činjenice da postaje *lingua franca*.

U bujici informacija i teza koje se slažu i profiliraju opetovanim čitanjem, istraživači i studenti ovdje će pronaći vrelo polemičkih impulsa za diplomatske i doktorske radnje te znanstvene radove, nikako samo iz područja traduktologije: toliko suziti veliko Steinerovo područje značilo bi učiniti mu veliku nepravdu. Važnom za interdisciplinarnost ove knjige čini mi se naglašena ideja da u bavljenju jezikom ključnu ulogu imaju pjesnici i prevodioci – čak i važniju od jezikoslovaca. Jer „jezikoslovlje bi u svome velikom današnjem dijelu htjelo da su stvari urednije i skladnije nego što jesu“ (2019: 123); prevoditeljima i pjesnicima jezik istinski *pripada*, što Steiner pokazuje iz poglavlja u poglavlje, koristeći se brojnim primjerima djela klasičnih autora. Opet pokazujući svoju averziju prema teoriji, autor ističe da je važno ostaviti više prostora vlastitim dojmovima, i da je ne samo legitimno, već i poželjno na njima temeljiti svoje zaključke. I pjesnici i prevoditelji u stalnoj su potrazi za novim jezikom, kaže autor, pozivajući se neposredno zatim na neologističku strast mnogih struja i kretanja koja su proizašla iz dadaističkog pokreta nakon 1923. g. (2019: 202).

George Steiner ističe da se njegova knjiga bavi predmetom koji ne dobiva pozornost koju zaslužuje. Ta tvrdnja potječe iz 1975. g., ali umnogome vrijedi i danas. Steiner smatra da bismo informacije i saznanja o prijevodnom procesu i jeziku trebali crpiti od praktičara, a ne iz umjetno svedenih teorija, uglavnom utrpanih u tijesan korzet naslijeđen od prirodnih znanosti. Hrvatsko izdanje

Steinerova djela tu njegovu ideju pronosi dvostruko: u sadržaju izvornog teksta, ali i kroz njegovu hrvatsku inačicu. Budući teoretičari i praktičari na prijevodu Dinka Telećana mogu naučiti jako mnogo o prijevodnom procesu i njegovim ishodima. I zato je izdanje objavljeno u Zagrebu 2019. g. vrijedan tekst: govoreći o idealu prevođenja, dobio je hrvatsku verziju koja taj ideal utjelovljuje.

Djela Georgea Steinera – cjelovite monografije, eseje, prikaze i članke - u Hrvatskoj je prevodilo nekoliko prevoditelja i prevoditeljica, ali s obzirom na virtuoznost, pristup i prvenstvo najvažnija je bila nedavno preminula urednica, novinarka i dugogodišnja višestruko nagrađivana književna prevoditeljica Giga Gračan. Ona je autorica prijevoda prve na hrvatski prevedene Steinerove knjige *Smrt tragedije* iz 1979. g., a prevela je i njegov autobiografski tekst *Errata: propitani život* (2004), potom *Knjige koje nisam napisao* (2011) i *U zamku Modrobradog: bilješke za redefiniciju kulture* (2018). Kroz svoju prisutnost u hrvatskom jezičnom prostoru dakle, a ponajviše kroz virtuozne prijevode Gige Gračan, Steiner je hrvatske čitatelje i čitateljice navikao na širinu, dubinu i ljepotu svoga stila na razini izbora riječi, gramatike i diskursa. Dinko Telećan se svojim prevoditeljskim rješenjima i općenitim pristupom tekstu pokazao više nego dorašlim teškome zadatku. Zahtjevniji Steinerovi paragrafi na hrvatskom ostavljaju dojam istovjetan engleskom izvorniku: uvijek su kompleksni po težini i umreženosti argumentacije, ali nikad nisu neprohodni, zbog vješto prenesene sintakse. Kroz izbor riječi koje su izgubile svoje mjesto u svakodnevnom hrvatskom – ili ga nikad nisu ni zauzele – domahuje duh nekih prošlih vremena, i utjelovljuje Steinerovo viđenje parafraze kao idealnog prijevodnog postupka, koji iz rečenice u rečenicu pred očima ima glas autora i nikad ga ne iznevjerava (2019: 262). Osim o stilu, prevođenju i prijevodnim postupcima u radu s ovim kompleksnim esejističko-teorijskim djelom koje se oslanja na velik korpus klasika europskog kulturnog kruga, od Dinka Telećana učimo o tome kako možemo nadograđivati i širiti obzore vlastitog jezika. Jer upravo je onako kako Steiner kaže, jezik je u neprekidnim mijenama:

Izvorni jezik i jezik prevodioca u dvostrukom su gibanju, u odnosu na sebe i u međusobnom odnosu. Nema postojane osi u vremenu s koje bi se spoznavanje moglo promatrati kao stabilno i konačno. (Steiner 2019: 256)

Izvorni tekst opremljen je fusnotama iza svakog poglavlja (u cijelom tekstu, ukupno 581 fusnota), i među njih je Dinko Telečan utkao i svoje vlastite, naznačivši svaki put kad je o prevoditeljskoj fusnoti riječi. George Steiner računa s inteligentnim i educiranim čitateljstvom, ali ipak interpolira određene informacije u svoj tekst: ondje gdje to nije napravio, a prevoditelj je smatrao potrebnim objasniti na koga ili što se točno misli da bi čitatelj dalje mogao pratiti razradu argumenta, dodana je fusnota. Osim tih objašnjavajućih fusnota, Dinko Telečan nije se htio ogriješiti o izvornoautorsku navadu da citira književna djela na svim svojim jezicima bez usporednog prijevoda pa je izvornike ostavio u integralnom tekstu, a prijevode dodao u fusnote. Citirao je sve što je bilo dostupno u hrvatskom prijevodu, navodeći sve potrebne podatke, imena prevoditelja posebice, a ono što nije bilo dostupno je – erudizmom i poliglotizmom koji je Steinerovu nalik – preveo sâm. Ponegdje su mu u pomoć pritekli kolege, poput Seada Muhamedagića ili Marka Gregorića, koji su neke stihove ili odlomke preveli upravo za potrebe ovoga teksta. Time hrvatsko izdanje Steinerove važne knjige postaje kompendij važnih hrvatskih prijevoda, prevoditelja i prevoditeljica, mjesto na kojemu će se tražiti informacije o tome kako je neki klasik, u čijem prijevodu i kojim putovima zaživio u hrvatskoj jezičnoj tradiciji. Činjenica da se mnogobrojni citati mogu pronaći u izvorniku i u prijevodu važna je i za prevodilačku praksu, i smatram da se može sjajno iskoristiti u nastavi prevođenja, za prikaz i analizu prevodilačkih odluka i njihove teorijske utemeljenosti.

Imena hrvatskih prevoditelja i prevoditeljica našla su se u Kazalu imena, na jednakoj ravni sa svim velikanima koje je George Steiner uvrstio u svoj dopunjeni izvorni tekst. Kazalo imena zapravo je i kazalo naziva tj. naslova – u njega su uključeni kurzivirani naslovi književnih djela koji su predmeti analiza u tekstu. Bilo bi korisno da je tekstu u hrvatskom izdanju dodano i kazalo pojmova, možda čak i usporedo s engleskim terminima, pa bi onda taj pregled mogao funkcionirati i kao određeni glosar tj. pregled originalnih i promišljenih prevodilačkih rješenja. U ovu

se knjigu može i treba uranjati stalno, s različitih mjesta i pozicija, i paratekstualna oprema može te nove urone potpomoći, i pogurati u pravome smjeru.

Hrvatsko izdanje opremljeno je i odabranom, kronološki posloženom bibliografijom preuzetom iz trećeg izdanja (sâm ju je Steiner ažurirao za sva sljedeća izdanja) i za koju valja imati na umu da, istina, završava 1997. godinom, ali svejedno nudi solidan povijesni pregled: počinje 1813., ogledom Friedricha Schleiermachera o različitim metodama prevođenja, u kojemu Steiner vidi tekst koji je potaknuo moderni pristup prevođenju kao segmentu šire jezične i spoznajne teorije, a završava njemačkim esejom iz Nacionalnog arhiva književnosti u Marbachu, o Paulu Celanu kao prevoditelju, simbolički zatvarajući Steinerovu argumentaciju o živom jeziku i živom čovjeku kao okosnicama svih komunikacija, svih prevođenja.